

Az állambiztonsági ügynökhálózat és az 1963-as amnesztia

Az ügynökhálózatot a vonatkozó belügyi parancsok az államvédelem, illetve az állambiztonság rendelkezésére álló egyik alapvető, sőt inkább a legalapvetőbb, a legfontosabb titkos operatív eszköznek nevezték, amely nélkül nem lehetséges eredményes munkavégzés.¹ (A hálózat fontosságát mutatja, hogy az ÁVH szervezetén belül a mondhatni „legtipikusabb” ávós tevékenységeket végző szervezeti egységet, az I. Főosztályt hálózati főosztálynak is nevezték.)

A besúgói rendszer kiépítése jóformán a politikai rendőrség világháború utáni megszervezésével párhuzamosan megindult,² ám módszeres hálózatépítésről csak 1949-től kezdve beszélhetünk. A tanácsadók által közvetített szovjet tapasztalatok felhasználásával ekkortól rögzítik a hálózati munka alapelveit. Sor került például az ügynökhálózat differenciálására, így külön kategóriaként megjelent az ügynök, az informátor, a rezidens, a T-lakásgazda és a K-lakás. A terhelő és kompromittáló alapon történő beszerzés mellett egyre nagyobb hangsúlyt fektettek az elvi alapon történő beszerzésekre is.³

A totális elhárítás elvével összhangban a hangsúlyt a beszerzések számának növelésére helyezték. Ennek köszönhetően az ügynökhálózat létszáma 1953 közepére 45 000 fölé nőtt.⁴ 1953 után a beszerzések száma visszaesett, a kizárások miatt a hálózat nagysága csökkent. Az utólagos értékelések szerint azonban ez nem járt együtt az ügynökhálózat működési hatékonyságának a növekedésével, sőt – a személyi állomány elbizonytalanodása miatt – még romlott is a helyzet.⁵ Az ügynökhálózat építésének és foglalkoztatásának a javítását szolgálta, hogy 1955 februárjában, majd 1956 októberében belügyminiszteri parancsban fektették le az államvédelmi szervek ügynöki munkájának az alapelveit (utóbbi végrehajtására már nem kerülhetett sor)⁶

Az 1956-os forradalom alatt az ügynökhálózat szétesett. Ebben szerepet játszott magának az államvédelmi szervezetnek a felbomlása, az operatív tisztek elmenekülése (bujkálása, letartóztatása) miatt ugyanis nem volt, aki a kapcsolatot tartsa a besúgókkal. Emellett az államvédelmi iratok nyilvánosságra kerülése következtében is rengeteg ügynök dekonspirálódott, de sok esetben maguk a besúgók árulták el az államvédelemmel fennálló titkos kapcsolatukat.

A forradalom után újjászerveződő politikai rendőrség egyik, ha nem a fő feladatának – az „ellenforradalmárok” elleni hajsza, illetve az október 23-a után elkövetett cselekmények felderítése mellett – a hálózat újjászervezését tekintette. Áruklodó, hogy a Politikai Nyomozó Főosztály tevékenységéről szóló első, 1956 decemberére keltezett beszámoló a különböző, operatív munkát végző osztályok munkájáról szólva kizárólag az általuk foglalkoztatott ügynökség helyzetét taglalja (milyen helyzetben van a hálózat, mennyi ügynökkel sikerült felvenni a kapcsolatot stb.).⁷

A politikai rendőrségnek a forradalom leverése után még hetekig, hónapokig nyílt ellenséges tevékenységgel kellett megküzdenie, ami nem tette szükségessé – de lehetővé sem – egy jó minőségű, felkészült hálózat tervszerű kiépítését és működtetését. Az adott helyzetben az állambiztonságnak lehetősége sem nagyon volt erre, a kényszerhelyzetből fakadóan a beszerzéseket jórészt az alkalmosság jellemezte. Egyrészt, mint az előbb már említettem, igyekeztek felvenni a kapcsolatot a korábbi hálózati személyekkel, akik egy része vállalta is az együttműködést. Másrészt új embereket is beszerveztek, elsősorban azok köréből, akik bekapcsolódtak a forradalom eseményeibe, így az állambiztonság szemében kompromittálták magukat. A helyzet nem

volt teljes mértékben tipikus abból a szempontból sem, hogy a hálózat fő feladata kezdetben nem a rejtett ellenséges tevékenység feltárása, azaz a megelőzés, hanem az „ellenforradalmárok” felkutatása, tehát a már megtörtént bűncselekmények visszamenőleges dokumentálása volt. A rezsim megszilárdulásával párhuzamosan a megtorlásban egyre inkább a nyílt vizsgálati eljárások domináltak, és a hálózat működése lassan a korábbi mederbe terelődött.

A számokat tekintve, 1957 folyamán (ami jelen esetben 1956. november 4-ével kezdődött) a politikai rendőrség különböző szervezeti egységei (a hírszerzést most sem számolva) mintegy 8000 korábbi ügynökkel vették fel újra a kapcsolatot. Ennél jóval kevesebb, mintegy 4500 új beszervezést hajtottak végre az év során. Emellett kisebb mértékben sor került hálózati személyek átadására, illetve átvételére, valamint kizárásokra is. Mindezek eredményeképpen 1957 végére az állambiztonság ügynökhálózata már megközelítette a 11 000 főt. Ez ugyan messze elmaradt az 1956 közepi 30 ezres létszámtól, de azt is figyelembe kell venni, hogy a politikai rendőrség reorganizálásával párhuzamosan, a forradalom utáni megtorlás hatalmas feladatai közepette kellett hálózatot építeni.⁸

Arról, hogy az ügynökhálózat milyen szerepet játszott a megtorlás egészében, pontos képet még nem lehet alkotni, néhány elszórt adat áll csupán a rendelkezésre. A BM II/8., azaz a központi politikai vizsgálati osztály által 1957. január 1-től 1958. április 30-ig letartóztatott 972 személy közül 360 fő (37%) hálózat által nyert információk révén került a kezükre. A vidéki vizsgálati szervek 1957. április 1. és 1958. április 30. között 2979 fő ellen folytattak eljárást, közülük 539 főt (18%) fogtak el hálózati adatok alapján. Tehát azt lehet mondani, hogy a letartóztatásokra – főleg vidéken – túlnyomórészt tettenérés és nyílt nyomozati munka eredményeképpen került sor.⁹ (Egy későbbi értékelés szerint az 1956 utáni 10 évben az ügyek egyharmadát derítették fel operatív úton, amibe a hálózat mellett más operatív eszközök is beletartoznak. A jelentés készítője úgy látta, hogy a lényeges adatokat sokkal inkább az operatív technikai eszközök szolgáltatták, semmint az ügynökjelentések. Ezek főleg az izgatásos és összeesküvéses ügyekben segítettek a politikai rendőrség munkáját, ugyanakkor például a kémkedések vagy szökések esetében alig volt hálózati úton felderített ügy.¹⁰) Mindazonáltal azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy maga a hálózatba történő beszerzés is a megtorlás, az „ellenforradalom” felszámolásának az eszköze volt, hiszen a politikai rendőrség ezáltal is ellenőrzés alatt tarthatta a „kompromittált” személyeket.

A megtorlás intenzív szakaszának lezárulta után, 1958-tól kezdve a hálózat működésének iránya is megváltozott. A nyílt ellenséges tevékenység kifejtésére immáron nem volt lehetőség, így az állambiztonság újra a titkos, fedett ellenséges tevékenység felderítésére irányíthatta figyelmét. A vezetés azonban hangsúlyt fektetett arra, hogy a hálózati munkát ne az 1956 előtt elfogadott alapelvek szerint folytassák, ezért 1958-ban a belügyminiszter új instrukciókat adott ki. Ez előtérbe helyezte a célszerűségi szempontok érvényesítését. A parancs a totális elhárítás igényeiből fakadó mennyiségi szemlélet háttérbe szorítását és – a hálózat méreteinek csökkentésével párhuzamosan – a személyi összetétel és a foglalkoztatás színvonalának növelését írta elő. A beszerzéseknél a terhelő és kompromittáló alapok helyett fokozatosan előtérbe kellett helyezni a hazafias, elvi alap alkalmazását. Előírták emellett a hálózaton kívüli társadalmi és hivatalos kapcsolatok körének szélesítését, szerepének növelését.¹¹

A „konszolidált” helyzetben a megváltozott körülményeknek megfelelő új elvárásoknak az ügynökök egy része nem felelt meg, ami szükségessé tette a hálózat felülvizsgálatát és részleges újjászervezését. Ennek eredményeképpen megnőtt a kizárások száma: míg az 1958-as év folyamán 2372, addig 1959-ben 3571, 1960-ban pedig 4268 hálózati személy zártak ki, elsősorban a munkára való alkalmatlanság és a hírszerző lehetőség megszűnése miatt. Miután 1960-ban a beszerzéseket is visszafogták, a hálózat összlétszáma az év végére (az 1958-as 14 960-ról, illetve az 1959-es 15 647-ről) 13 637

főre csökkent.¹² Az állambiztonság vezetése ezzel is igazolhatta, hogy a mindent átfogás, a totális elhárítás elve egyre kevésbé érvényesül az operatív munkában.

Az MSZMP VIII. kongresszusán hozott határozat,¹³ illetve az 1963. évi 4. törvényerejű rendelettel kihirdetett amnesztia¹⁴ többféle módon is hatást gyakorolt az ügynökhálózatra. Először is munkát adott: a belügyi vezetés több, az amnesztia végrehajtásával összefüggő rendelkezést adott ki, valamennyit ugyanazon a napon, 1963. március 21-én, vagyis még a törvényerejű rendelet kihirdetése előtt. Ezek közül csak azokat ismertetem, amelyek az állambiztonsági ügynökhálózat számára is előírtak feladatokat.¹⁵

A 005/1963. számú belügyminiszteri parancs a jogellenesen külföldre távozottak hazatérésével kapcsolatos állambiztonsági feladatokat szabályozta. Mint ismeretes, a 4. számú törvényerejű rendelet lehetővé tette az 1945 és 1963 között emigráltak hazatérését, illetve hazalátogatását. Ez az intézkedés jelentősen megnövelte a politikai rendőrség, mindenekelőtt a hírszerzés és a kémelhárítás feladatait, hiszen azzal számoltak, hogy az intézkedés nyomán jelentősen megnő a beutazások száma, amit az ellenséges titkosszolgálatok is kihasználnak majd. A parancs értelmében az 1945 előtti politikai és gazdasági emigránsok hazatérését minden esetben engedélyezni kellett, az 1945 után külföldre távozók közül azonban csak azokat, akik nem követték el a rendeletben felsorolt bűncselekményeket (kémkedés, hűtlenség, hazaárulás). Nem tartották kívánatosnak a háborús bűnösök, a visszaeső bűnözők, huligánok, elmebeteg, továbbá azok visszatérését, akik a rendelet megszületésének idején is aktív ellenséges tevékenységet fejtettek ki. Az ennek elbírálásához szükséges információk megszerzése a III/I. Csoportfőnökség feladatát képezte. A hazatértek ellenőrzését a III/II. Csoportfőnökségnek kellett végrehajtania, elsősorban természetesen az ügynökhálózaton keresztül.¹⁶

A rendelet megjelenését követően a III. főcsoportfőnök a hírszerzés feladatává tette, hogy az ügynökein keresztül mérje fel, milyen visszhangot keltett az amnesztia kihirdetése a nyugati közvéleményben, elsősorban a kinti magyar emigráció köreiben. Meg kellett tudniuk, hogy az emigránsok ismerik-e a rendelkezést, ha igen, akkor hogyan kommentálják, miként vélekednek róla, milyen hatást gyakorolt rájuk, és a rendelkezés hatására mennyi emigráns hazatérése várható. Fel kellett deríteni, hogy a különböző emigráns szervezetek vagy a nyugati országok hivatalos szervei terveznek-e ellenintézkedéseket az amnesztia hatásának csökkentésére, a hazatérni szándékozók megfélemlítésére, hazatérésük megakadályozására. Igyekeztek megtudni azt is, hogy az amnesztiarendelet kiadása milyen ellentéteket szült vagy mélyített el az emigráció különböző csoportjai között, vagy az emigráns szervezeteken belül. Mindehhez a hírszerzés a saját embereiken kívül igénybe vehette (és vette is) a kémelhárítás, a belsőreakció-elhárítás és a budapesti politikai osztály kiutazó hálózati személyeit. Bár az összegyűlt anyagot utólag „operatív szempontból értékesnek” minősítették, általános képet nem nyerhettek az amnesztia nyugati hatásáról, hiszen mindössze négy, 1963 nyarán keletkezett ügynökjelentést sikerült begyűjteni (legalábbis csak ennyi került az üggyel kapcsolatban nyitott dossziéba).¹⁷

Egy év elteltével a vezetés mindenestre megállapította: az amnesztiarendelet „nagyfokú érdeklődést váltott ki” az emigránsok körében, a visszhangja inkább pozitív volt, és sikerült elérni vele az emigráns szervezetek polarizációját is. A 005-ös parancs végrehajtása során a különböző belügyi szervezeti egységek alapvetően megfelelően látták el a feladatukat, ugyanakkor előfordultak kisebb hibák és hiányosságok is. Ennek eredményeképpen nem megfelelő személyek hazatérését is engedélyezték. Az állambiztonsági szervek ezért az 1963. április 1. és 1964. július 1. között repatriált 1439 személy közül 137 főt ellenőrzés alá vontak, míg hat, különösen veszélyesnek ítélt személyt külön nyilvántartásba vettek. (A szám lehetett volna nagyobb is, ám nem minden esetben álltak rendelkezésre megfelelő, az illető személy gyanús voltát dokumentáló adatok.) Az ellenőrzés alapvetően a hálózaton keresztül történt, aminek a

színvonalával és hatékonyságával nem volt megelégedve a vezetés, ennek tudta be ugyanis, hogy „konkrét adatok a gyanús személyek ellenséges tevékenységére ritkán kerülnek felszínre”.¹⁸

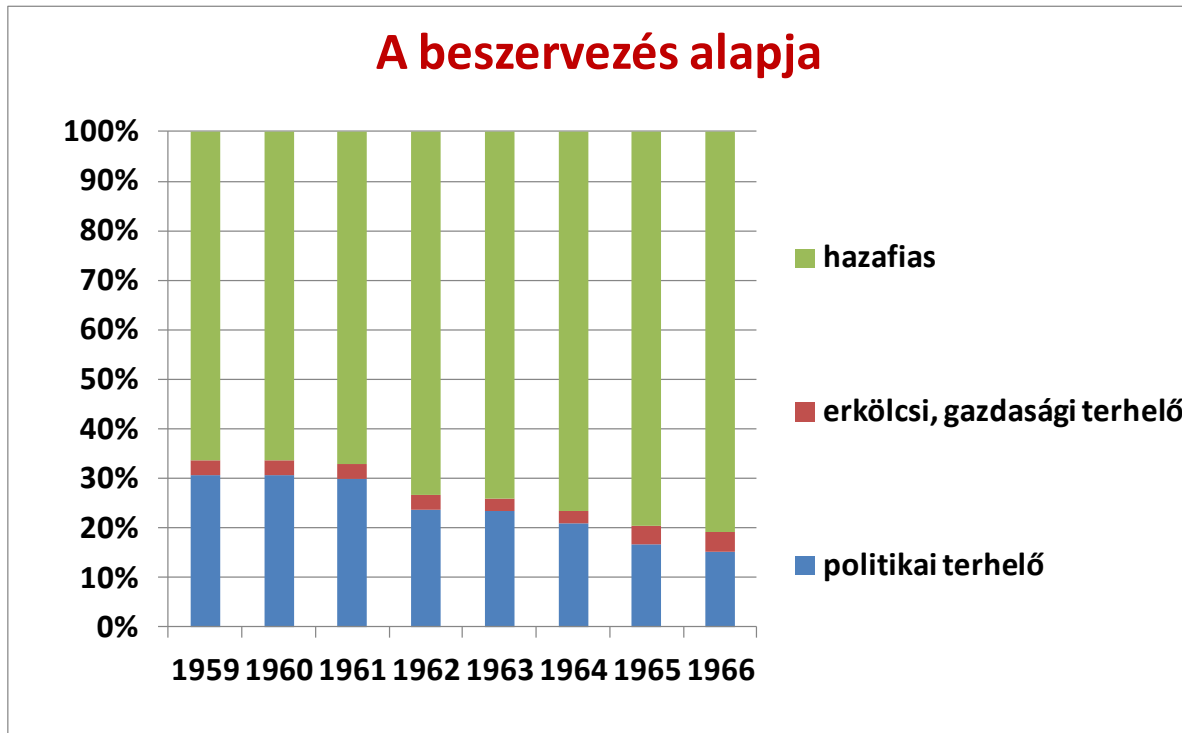
A 006/1963. sz. belügyminiszteri parancs a politikai elítéltek közkegyelemmel történő kiszabadulásából fakadó tennivalókat szabályozta. Idézem: „A közkegyelem gyakorlásáról szóló rendelet végrehajtása a Belügyminisztérium valamennyi beosztottjára fokozott feladatokat ró. A rendelet értelmében nagy számban kerülnek szabadlábba különböző politikai és köztörvényes bűncselekményért elítélt személyek, közöttük olyanok is, akik nem bánták meg bűncselekményüket és nem mondtak le további ellenséges terveik megvalósításáról. Ezért a személyi állomány fokozza munkáját az ellenséges tevékenység felderítése, az eredményes bűnüldözés érdekében, mivel várható, hogy egyes ellenséges elemek aktivizálódnak.” (Emellett azért – a párthatározat és az amnesztiarendelet szellemiségét megőrizendő – megemlítette azt is, hogy mindent meg kell tenni a szabadulóknak a termelőmunkába és a társadalmi életbe való beilleszkedésére.)

A rendőrségnek és az állambiztonságnak – részletesen kidolgozott és összehangolt intézkedési tervekben – meg kellett szervezni „a szabaduló politikai és köztörvényes elítéltek többségének ellenőrzését”, ám differenciáltan, azaz figyelembe kellett venni az illető által elkövetett bűncselekményt és a börtönbeli magatartását. Elsősorban a súlyos államellenes bűntettet elkövetőket kellett szemmel tartani, akik nem mondtak le ellenséges szándékaikról. Ez az állambiztonság feladata volt, míg a köztörvényesek, a „szokásos” bűnözők és a kisebb politikai bűncselekményt elkövetők ellenőrzését a rendőrség végezte. A parancs több konkrét intézkedést is előírt, így például felül kellett vizsgálni a még folyamatban lévő 1956-os ügyeket és a politikai okból elrendelt rendőrhatalósági felügyeletet és kitiltásokat, de előírták azt is, hogy az amnesztiával szabadulók útlevélkérelmeit a szabadulást követően három évig el kell utasítani. A témánk szempontjából legfontosabb rendelkezés szerint: „Meg kell vizsgálni az ellenforradalmi jellegű terhelő adatok alapján beszervezett ügynökség helyzetét, és – a végzett munka figyelembevételével – szükség esetén az együttműködést meg kell erősíteni.”¹⁹

Az állambiztonság vezetése tehát számolt azzal, hogy azok közül, akiket az 1956-os tevékenységük miatt terhelő alapon szerveztek be ügynököknek, az amnesztiarendelet hatására sokan megtagadják majd az együttműködést, hiszen a beszervezés alapjául szolgáló cselekedetük immár közkegyelem alá esik. Az állambiztonsági szervek ezért igyekeztek az ilyen személyeket hazafias alapon „átszervezni”. „Figyelemmel kísérik az 1963. évi 4. tvr. kihatását azoknál a hálózati személyeknél, akik terhelő adat alapján vannak beszervezve. Több olyan hálózati személyt, akiknél a beszervezést képező terhelő adat amnesztia alá esett, hazafias alapon átszerveztek, erről készült jelentést a B-dossziéban elhelyezték. A titoktartási nyilatkozatot is ennek megfelelően módosították” – állapították meg például a III/III. Csoportfőnökség nyilvántartásának ellenőrzését végző instruktorok.²⁰

Mind a két folyamat, azaz a kompromittáló alapon beszervezettek „kilépése” és az együttműködés alapjának megváltoztatása afelé mutatott, hogy a hálózaton belül megnő az állambiztonsággal elvi alapokon együttműködő személyek aránya. A statisztikák igazolni látszanak ezt: míg a hatvanas évek elején az ügynökök egyharmadát, addig az évtized közepén már alig egyötödüket tartották nyilván mint terhelő adatok alapján beszervezetteket.

1. ábra

Látható azonban, hogy a változás már 1963 előtt megindult, tehát csak részben tulajdonítható az amnesztiarendelet következményének. Hasonló jelenség figyelhető meg a hálózat létszámának alakulásában is, amely az 1961-es 13 663 főről 1962 folyamán 9749, 1963 végére pedig 8824 főre csökkent. A létszámváltozás nagyjából tehát nem a közkegyelemmel, hanem sokkal inkább az egész állambiztonsági szervezet megváltoztatásával függött össze. (1962-ben került sor a Belügyminisztérium főcsoportfőnökségek szerinti átszervezésére és ezzel összefüggésben a rendőr-főkapitányságok átalakítására; az állambiztonság – mint az ismeretes – a BM III. Főcsoportfőnöksége lett.) A budapesti területi állambiztonsági szerv nyilvántartásáról készített jelentés kifejezetten utal erre az összefüggésre. A BRFK Politikai Nyomozó Osztályán 1961-ben 94, 1962-ben 383, 1963-ban 54 személyt zártak ki a hálózatból. „A legtöbb kizárást az 1962. évi átszervezés során hajtották végre, amikor megszabadultak az olyan hálózati személyektől, akik csak a hálózat létszámát növelték, de az operatív munkához nem nyújtottak segítséget.”²¹

Az állambiztonság szervezeti átalakításának folyamata mögött egy, a szovjet mintákat követő desztalinizációs hullám húzódott.²² A „sztálinizmussal” való szakítás – a szervezeti változtatások mellett, azzal párhuzamosan – abban is éreztette a hatását, hogy újabb lendületet vett a totális elhárítás elvének való hátat fordítás és annak az elvnek az érvényesítése, hogy az operatív hálózati munka éle a ténylegesen fenyegetést jelentő ellenséges tevékenység felderítésére, felszámolására, illetve megelőzésére irányuljon. Az átszervezés alkalmat biztosított arra is, hogy felülvizsgálják a hálózatot, és „megszabaduljanak” az olyan ügynököktől, akik a statisztikát javítják ugyan, ám a célirányos és hatékony politikai nyomozói munkát nem segítették. A felülvizsgálat – mint az látható – a kizárások számának ugrásszerű emelkedését és a létszám jelentős csökkenését eredményezte. (Mindezzel párhuzamosan igyekeztek mind nagyobb hangsúlyt fektetni a hivatalos és társadalmi kapcsolatok, illetve a szigorúan titkos tiszti állomány lehetőségeinek kihasználására.)²³

A hálózat létszámában 1963-ban megfigyelhető csökkenést természetesen még így is tulajdoníthatjuk az amnesztia hatásának, konkrétan annak, hogy sok, valamikor

kompromittáló adattal beszervezett ügynök tagadta meg a további együttműködést. Ezt azonban a statisztikák nem vagy csak részben igazolják.

1. táblázat. A hálózatból történt kizárás okai

	1961	1962	1963	1964
áruló lett	7	5	7	4
dekonspirálódott	90	200	98	45
megtagadta a további együttműködést	148	198	95	46
munkára alkalmatlan	603	2011	701	467
hírszerző lehetősége megszűnt	468	1281	605	394
hivatalos kapcsolattá vált	106	193	110	72
leszerelt, és a területi osztály nem vette át	441	646	754	557
területről elköltözött, és nem vették át	195	314	94	82
disszidált	3	5	3	1
letartóztatták	40	34	19	4
internálták	0	2	1	0
megbetegedett	120	258	64	61
meghalt	37	34	31	28

Látható, hogy az előző évekhez képest 1963-ban nem ugrott meg a további együttműködést megtagadók száma, sőt. Még a kifejezetten pressziós alapon beszervezett hálózati személyek, az ügynökök között sem figyelhető meg a kapcsolat megszakítására irányuló törekvések megerősödése 1963-ban.

2. táblázat. Az együttműködést megtagadók száma és aránya az év eleji létszámhoz képest

	1961		1962		1963		1964	
	számuk	%	számuk	%	számuk	%	számuk	%
ügynök	65	1,43	104	2,21	57	1,81	20	0,68
rezidens	5	0,79	4	0,69	2	0,40	1	0,29
informátor	77	1,15	86	1,30	35	0,72	23	0,53
T-lakás	1	0,06	4	0,26	1	0,09	2	0,20
összesen²⁴	148	1,09	198	1,45	95	0,97	46	0,52

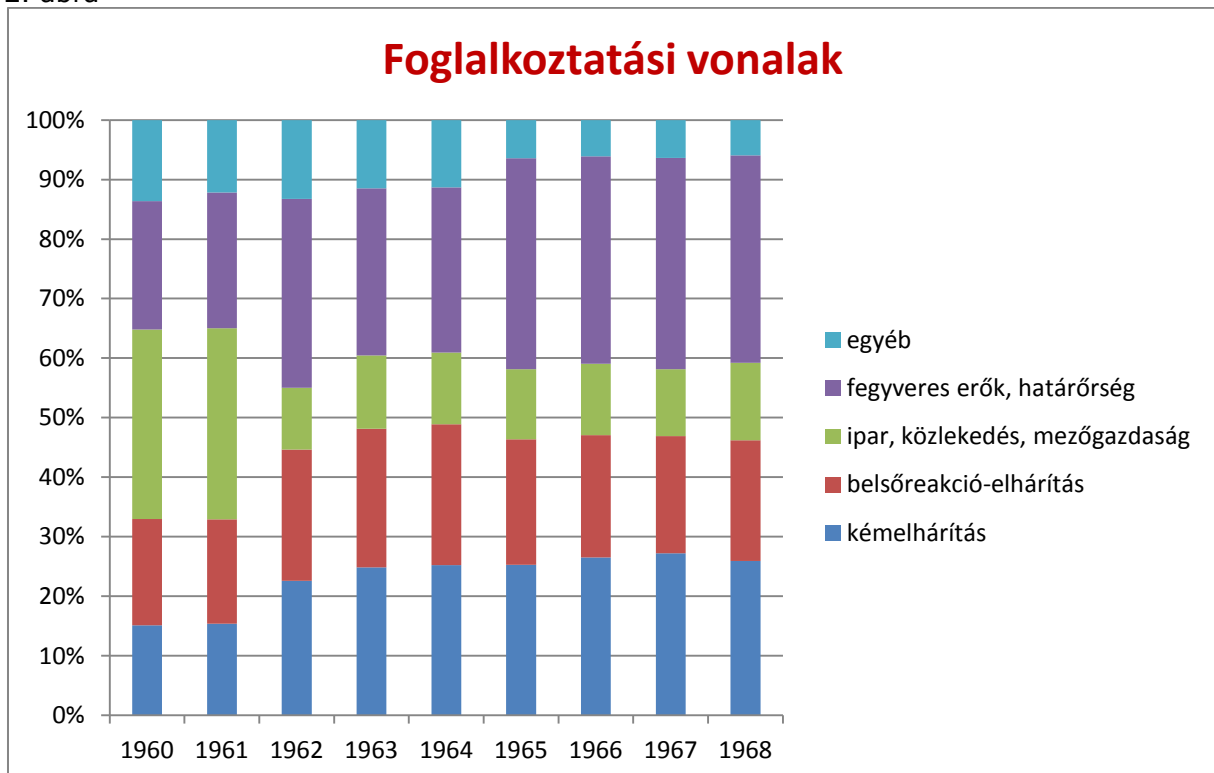
A táblázatból kitűnik, hogy a jellemzően kompromittáló adatok alapján beszervezett ügynökök között mindig több volt az együttműködést egyoldalúan és nyíltan megtagadó személy, ám a fő trendek ebben a körben is hasonlóak voltak, mint a hálózat egészében. Azaz az előző két évben jóval nagyobb arányban igyekeztek megszabadulni az állambiztonsággal való együttműködéstől, mint a közkegyelem kihirdetése után.²⁵ A számok azt mutatják, hogy a belügyi vezetés előzetes félelmei nem igazolódtak, vagyis a hálózati személyek nem tagadták meg tömegesen a további együttműködést az állambiztonsági szolgálatokkal. Természetesen az is könnyen elképzelhető, hogy a politikai rendőrség különböző szervezeti egységei, tartótisztjei végeztek jó munkát, és sikerült „maradásra bírniuk” a kapcsolatot felbontani kívánó, a munka alól kibújni akaró hálózati személyeket.

Mindez azt mutatja, hogy már maga a beszerzés is hozzájárulhatott a rendszerrel szembenállók megregulálásához, a rendszer megszilárdulásához. Az ügynökhálózat nem kizárólag információszerző eszköz volt, hanem a hálózati személyek ellenőrzését, pórázon tartását és – nem utolsósorban – a nevelését is szolgálta. Például egy majdnem évtizedes besúgói múlttal rendelkező ügynök visszaemlékezését közreadó (névtelen) tanulmányi és módszertani tisztt szerint a szöveg „bizonyítéka annak is, hogy a hálózattartásnál a helyes vezetés politikailag hogyan hozhatja közelebb – még az elkövetett hibák ellenére is – az ügynököt, aki végső soron népi demokratikus

rendszerünk kitartó támogatójává válik”.²⁶ A megjegyzés azt mutatja, hogy a hálózat működésében az is eredménynek számított, ha a rendszerhez (az állambiztonság szerint) ellenségesen viszonyuló személy a besúgói ténykedése során, mintegy annak folyamányaként a rendszer támogatójává vált. És mint ilyen, immáron nem kényszerből, hanem meggyőződésből folytatja az együttműködést a politikai rendőrséggel.

Mindamellett azt nem lehet állítani, hogy az amnesztia semmilyen hatást nem gyakorolt volna az ügynökhálózat létszámára. A politikai elítéltek tömeges szabadon bocsátása, illetve hazaengedése, a beutazások megkönnyítése megnövelte az állambiztonság feladatait, amire a szervezet a régi reflexekkel válaszolt, azaz „a kémkedésre érzékeny területeken” növelte az ügynökök számát. Az alig kétéves „trend” tehát megfordult, a „kevesebb, de jobb” 1962-ben sokadszorra elővett jelszava nem nagyon érvényesült: a hálózat létszáma 1964-től kezdve ismét növekedésnek indult, és 1968 végén ismét megközelítette a 13 000-et (12 715 fő).²⁷ Főleg a gyorsan bővülő idegenforgalom területén élt tovább a „mindenhol ott lenni” régi doktrínája.²⁸ A statisztikákban ez a kémelhárítás vonalán foglalkoztatott ügynökök arányának a megnövekedésében mutatkozott meg leginkább, bár a változások itt is már 1962-ben megindultak: míg a korábbi években a hálózati személyek kb. 15%-a, addig 1962 végén már 22,6%-a, az évtized közepén pedig már több mint a negyede dolgozott ezen a területen.²⁹

2. ábra

Ezzel egy időben – főleg a hatvanas évek első felében – kampányszerűen növelték a beszervezések számát a belsőreakció-elhárítás területén is. Ennek háttérében az állt, hogy a szabadulókat az állambiztonság továbbra is ellenségnek, potenciális veszélyforrásnak tekintette, ezért szükségesnek tartotta a megfigyelésüket. Az operatív nyilvántartás rendezéséről hozott belügyminiszteri parancs szerint kutató nyilvántartásba kellett venni – többek között – azokat, akiket politikai bűncselekményért elítéltek, ha büntetésüket letöltötték vagy kegyelemmel szabadultak, és ugyanígy az 1945 után illegálisan külföldre távozó, majd amnesztiával hazatért személyeket.³⁰ Két évvel később, a „volt ellenforradalmárok” elleni állambiztonsági munka szabályozásakor szintén előírták, hogy operatív ellenőrzés alá kell vonni – mások mellett – az 1956-os ügyekben a legalább ötéves börtönbüntetésre ítélt személyeket, akkor is, ha büntetésüket már

letöltötték vagy kegyelemmel szabadultak. Az ellenőrző, felderítő munka során az állambiztonsági szerveknek támaszkodniuk kellett a hivatalos és társadalmi kapcsolatokra, a társadalmi szervezetekre és általában „a dolgozó tömegekre”, mindazonáltal annak fő eszköze a hálózat volt. *„Fel kell mérni az ellenforradalmi cselekmények felderítése időszakában létesített ügynökség hírszerző lehetőségeit, és meg kell szervezni tervszerű foglalkoztatásukat; különös súlyt kell helyezni a volt ellenforradalmárok hazai és külföldi kapcsolatainak, legális és illegális csatornáinak felderítésére”* – szövegezte a belügyminiszter-helyettes utasítása.³¹

Megállapítható, hogy az állambiztonsági ügynökhálózatra közvetlenül nem annyira az 1963-as „nagy” amnesztia gyakorolt hatást, hanem a hatvanas évek elején a kádári vezetésben jelentkező (újabb) desztalinizációs hullám, amely nem melleleg – természetesen több más tényezővel egyetemben – a közkegyelem meghirdetését is elősegítette. Elsősorban a politikai mozgások hatottak a belügyi, állambiztonsági munkára, annak módszereire, irányára és ezekkel összefüggésben a titkosszolgálatok szervezetére. Ezek a változások értelemszerűen nem hagyták érintetlenül a hálózat tevékenységét, méretét, összetételét sem.

A hatvanas évek végén újabb változás indult meg, ami 1972-ben a hálózatszervezési alapelvek teljes átalakításához vezetett.³² Ezzel összefüggésben sor került a meglévő ügynökhálózat újbóli felülvizsgálatára, aminek eredményeképpen harmadával csökkentették a létszámot (és a pressziós alapon beszervezett és dolgoztatott ügynöki kategória jelentősége a minimumra csökkent). Ez azonban, ahogy mondani szokás, már egy másik történet.

¹ Készült az OTKA K-104408 számú programja támogatásával. A tanulmány előadás-változata elhangzott a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum 2013. április 5-én rendezett, „A bosszútól az amnesztiáig. Büntetőpolitika, jogsértések és megtorlás 1956 és 1963 között” című konferenciáján.

² Müller, 2008.

³ ÁBTL 1.11.10. 2. sorozat. Jelentés a BM állambiztonsági szervek hálózatáról és a hálózati munka feladatairól, 1968. július 12. (60. d.)

⁴ Az adat forrása: Jelentés az államvédelmi szervek hálózati munkájáról, 1953. augusztus 31. Gyarmati – S. Varga, 2001: 149. (A jelentés a BM Kollégiuma 1953. szeptember 8-ai ülésére készült.) A közölt adatok – itt és a továbbiakban, ha másként nem jelzem – a K- és T-lakásokkal együtt értendők, a hírszerzés által foglalkoztatott hálózat nélkül.

⁵ ÁBTL 1.11.10. 2. sorozat. Jelentés a BM állambiztonsági szervek hálózatáról és a hálózati munka feladatairól, 1968. július 12. (60. d.) Uo. Jelentés a Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnöksége ügynöki hálózatáról, a hálózati munka fejlődéséről és feladatairól, 1968. december 11. (fotómásolat, 60. d.)

⁶ ÁBTL 1.5. 2-3/6/1955. A belügyminiszter 6. sz. parancsa az államvédelmi szervek ügynöki munkájának alapelvei című instrukció kiadásáról, 1955. február 9. ÁBTL 1.5. 2-10/94/1956. A belügyminiszter 94. sz. parancsa az államvédelmi szervek ügynöki munkájának alapelvei című okmány kiadásáról, 1956. október 8.

⁷ ÁBTL 1.6. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály elmúlt 20 napos operatív tevékenységéről, 1956. december 17. (1. d.)

⁸ ÁBTL 1.11.10. 2. sorozat. Jelentés a Belügyminisztérium országos politikai operatív szervei hálózatának létszámában 1957. év I. hó 1. napjától 1958. év I. hó 1. napjáig történt változásokról, d. n. (27. d.) Az 1956-os adatok: uo. Hálózat 1956. I. 1-től 1956. VII. 1-ig. Összesítők, d. n. (27. d.)

⁹ ÁBTL 1.6. II/8. monográfiák 18. kötet. 19–22. Feljegyzés, 1958. június 21.

¹⁰ ÁBTL 1.11.10. 2. sorozat. A III. Főcsoportfőnökség ügynökségének helyzete, az ügynöki munka hatékonysága, az ügynöki munka színvonalának emelésére irányuló feladatok, d. n. (60. d.) A jelentés a BM III. Főcsoportfőnökség Titkárságának Elemző és Értékelő Alosztályán készült.

¹¹ ÁBTL 4.2. 10-21/33/1958. A belügyminiszter 33. sz. parancsa az államvédelmi szervek ügynöki munkájának alapelvei című okmány kiadásáról, 1958. december 5.

¹² ÁBTL 1.11.10. 2. sorozat. Jelentés a Belügyminisztérium országos politikai operatív szervei hálózatának létszámában 1958. év január hó 1. napjától 1958. év december hó 31. napjáig történt változásokról, d. n. (27. d.) Jelentés az Országos Politikai Osztály hálózatában 1959. év I. hó 1-től 1959. év XII. 31-ig történt változásokról, 1960. január 10. (28. d.) Jelentés a Belügyminisztérium országos politikai operatív szervei hálózatának létszámában 1960. év I. hó 1. napjától 1960. év XII. hó 31. napjáig történt változásokról, d. n. (28. d.)

¹³ Az MSZMP VIII. kongresszusának határozata a szocializmus építésében elért eredményekről és a párt előtt álló feladatokról, 1962. november 20–24. Közli: Vass–Ságvári, 1973: 578–609.

¹⁴ 1963. évi 4. sz. törvényerejű rendelet a közkegyelem gyakorlásáról. *Magyar Közlöny*: 98–100.

¹⁵ Amelyekkel most nem foglalkozom: ÁBTL 4.2. 10-22/3/1963. A belügyminiszter 003. sz. utasítása a közkegyelem gyakorlásáról szóló törvényerejű rendelet végrehajtásáról, 1963. március 21. http://abparancsok.hu/sites/default/files/parancsok/10_22_3_63.pdf (utolsó letöltés dátuma: 2013. szeptember 5.). Uo. 10-22/7/1963. A belügyminiszter-helyettes 007. sz. utasítása, 1963. március 21. http://abparancsok.hu/sites/default/files/parancsok/10_22_7_63.pdf (utolsó letöltés dátuma: 2013. szeptember 5.).

¹⁶ ÁBTL 4.2. 10-21/5/1963. A belügyminiszter 005. sz. parancsa, 1963. március 21. http://abparancsok.hu/sites/default/files/parancsok/10_21_5_1963.pdf (utolsó letöltés dátuma: 2013. szeptember 5.).

¹⁷ ÁBTL 3.2.4. K-1652.

¹⁸ MNL OL XIX-B-1-z 10-64/9/1964. Jelentés az 1963. évi 4. sz. törvényerejű rendelet alapján külföldről hazatértek helyzetéről és a 005/1963. sz. belügyminiszteri parancs végrehajtásáról, 1964. augusztus 5. (A dokumentumra kollégám, Krahulcsán Zsolt hívta fel a figyelmet, amit ezúton is szeretnék neki megköszönni.)

¹⁹ ÁBTL 4.2. 10-21/6/1963. A belügyminiszter 006. sz. parancsa, 1963. március 21. http://abparancsok.hu/sites/default/files/parancsok/10_21_6_1963.pdf (utolsó letöltés dátuma: 2013. szeptember 5.).

²⁰ ÁBTL 1.11.10. 2. sorozat. 64-7251/1963. Jelentés a nyilvántartással kapcsolatos parancsok, utasítások, feladatok végrehajtásának ellenőrzéséről a III/III. Csoportfőnökségen, 1963. augusztus 16. (2. d.) Lásd még: ÁBTL 1.11.10. 1. sorozat. Jelentése a III/2. Osztály 1963. évi instruktori munkájáról, 1963. október 19. (42. d.)

²¹ ÁBTL 1.11.10. 2. sorozat. 64-2471. Jelentés a BRFK Politikai Nyomozó Osztály által kizárt hálózati személyek irattározott B- és M-dossziéinak ellenőrzése során szerzett tapasztalatokról, 1964. április 1. (7. d.)

²² Baráth, 2012.

²³ Lásd pl. Orgoványi, 2011a; 2011b.

²⁴ A K-lakásokkal együtt. Miután ezek a BM tulajdonában, illetve kezelésében voltak, velük kapcsolatban az együttműködés megtagadása értelmetlen, így a táblázatban nem is szerepelnek. Ugyanakkor a tárgyalt időszakban a K-lakásokat is a hálózathoz számították, ezért én is belevettem az összlétszámba. (Az arányok akkor sem változnának érdemben, ha a K-lakások nélküli összlétszámba viszonyítva számolnánk ki őket.)

²⁵ Az adatok forrásai: ÁBTL 1.11.10. 2. sorozat. Jelentés a Belügyminisztérium országos politikai operatív szervei hálózatának létszámában 1961. év január hó 1. napjától 1961. év december hó 31. napjáig történt változásokról, d. n. (29. d.) Uo. Jelentés a Belügyminisztérium országos politikai operatív szervei hálózatának létszámában 1962. év január hó 1. napjától 1962. év december hó 31. napjáig történt változásokról, d. n. (29. d.) Uo. Jelentés a Belügyminisztérium országos politikai operatív szervei hálózatának létszámában 1963. év január hó 1. napjától 1964. év január hó 1. napjáig történt változásokról, 1964. április 15. (30. d.) Uo. Jelentés a Belügyminisztérium országos politikai operatív szervei hálózatának létszámában 1964. év január hó 1. napjától 1964. év december hó 31. napjáig történt változásokról, d. n. (30. d.)

²⁶ Takács, 2013: 62.

²⁷ ÁBTL 1.11.10. 2. sorozat. Jelentés a Belügyminisztérium országos operatív szervei hálózatának létszámában 1968. év január hó 1. napjától 1968. év december hó 20. napjáig történt változásokról, 1969. január 3. (32. d.)

²⁸ ÁBTL 1.11.10. 2. sorozat. 64-5310/1966. Vázlat a III. Főcsoportfőnökség ügynökségének helyzete, az ügynöki munka hatékonysága, az ügynöki munka színvonalának emelésére irányuló feladatok című kollégiumi jelentéshez, 1966. szeptember 10. (60. d.) Uo. Jelentés a Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnöksége ügynöki hálózatáról, a hálózati munka fejlődéséről és feladatairól, 1968. december 11. (fotómásolat, 60. d.) Vö. Krahulcsán, 2010.

²⁹ A még nem hivatkozott források: ÁBTL 1.11.10. 2. sorozat. Jelentés a Belügyminisztérium országos szervei hálózatának létszámában 1965. év január hó 1. napjától 1965. év december hó 31. napjáig történt változásokról, 1966. január 20. (31. d.) Uo. Jelentés a Belügyminisztérium országos szervei hálózatának létszámában 1966. év január hó 1. napjától 1966. év december hó 31. napjáig történt változásokról, 1967. január 6. (31. d.) Uo. Jelentés a Belügyminisztérium országos szervei hálózatának létszámában 1967. év január hó 1. napjától 1967. év december hó 31. napjáig történt változásokról, 1968. január 2. (32. d.)

³⁰ ÁBTL 4.2. 10-21/33/1963. A belügyminiszter 033. sz. parancsa, 1963. december 5. http://abparancsok.hu/sites/default/files/parancsok/10_21_33_1963.pdf (utolsó letöltés dátuma: 2013. szeptember 5.).

³¹ ÁBTL 4.2. 10-24/19/1965. A belügyminiszter-helyettes 0019. sz. utasítása, 1965. október 30.

³² ÁBTL 4.2. 10-21/5/1972. A belügyminiszter 005. sz. parancsa az állambiztonsági szervek hálózati munkájának alapelveit tartalmazó szabályzat kiadásáról, 1972. április 5.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 1.5. Egyesített Belügyminisztérium államvédelmi szerveinek iratai
- 1.6. BM Politikai Nyomozó Főosztály iratai
 - II/8. monográfiák, 18. kötet
- 1.11.10. Operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek iratai
- 3.2.4. Kutató dossziék (K-dossziék)
 - K-1652 Amnesztia eredménye
- 4.2. Parancsgyűjtemény

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

- XIX-B-1-z. Belügyminisztérium. Kollégiumi iratok
 - 10-64/9/1964. A BM Kollégium 1964. augusztus 13-ai ülésének anyagai

Nyomtatásban megjelent források

- Gyarmati – S. Varga, 2001
 - A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Első kötet. Az 1953. július 28. és az 1954. június 22. közötti ülések.* Szerkesztette: Gyarmati György – S. Varga Katalin. Budapest, Történeti Hivatal.
- Magyar Közlöny*
 - Magyar Közlöny*, 17. sz. 1963. március 22.
- Vass–Ságvári, 1973
 - A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962.* Második, bővített kiadás. Sajtó alá rendezte: Vass Henrik – Ságvári Ágnes. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

Hivatkozott irodalom

- Baráth, 2012
 - Baráth Magdolna: Felemás desztalinizáció. A törvénysértések lezárása és az állambiztonsági szervek átszervezése Magyarországon 1962-ben. *Betekintő*, 3. sz. http://betekinto.hu/2012_3_barath
- Krahulcsán, 2010

Krahulcsán Zsolt: A be- és kiutazások állambiztonsági- és pártellenőrzése (1956–1964). *Betekintő*, 1. sz. http://betekinto.hu/2010_1_krahulcsan

Müller, 2008

Müller Rolf: „Mindenkiről mindent tudni.” A besúgó hálózat megszervezése Magyarországon a II. világháborút követően. *Betekintő*, 3. sz. http://betekinto.hu/2008_3_muller

Orgoványi, 2011a

Orgoványi István: A Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnökségének szigorúan titkos állománya. *Betekintő*, 1. sz. http://betekinto.hu/2011_1_orgovanyi

Orgoványi, 2011b

Orgoványi István: Az állambiztonsági szervek hálózaton kívüli kapcsolatai. *Betekintő*, 3. sz. http://betekinto.hu/2011_3_orgovanyi

Takács, 2013

Takács Tibor: *Besúgók a besúgásról. Ügynök-visszaemlékezések a Kádár-korszakból*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.